

Ahlak ve Hukuk'un Savaş ile İmtihani

'İnsan' 'olmak'. Zor ve zorunlu bir yürüyüş. Sarp yokuşu tırmanmak gibi. "İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?" (Dehr/İnsan, 1) ayeti, hem insanoğlunun dünya yüzündeki tarihi serüvenine hem 'insan' olmanın zorluğuna işaret eder. 'Emanet'in, insana yüklenmiş olması, muhtemelen bu yüzdendir. (Ahzâb, 72). "Mataramdaki suya, tuz ekledim. Azığım yok / Uzun yola çıkmaya hüküm giydim." (İ. Özel). "Okumaktan mânâ ne ? / Kişi, Hakk'ı bilmektir // Çün, okudun bilmezsin / Ha bir kuru emektir" (Yunus Emre). Dünyaya gelmiş (düşmüş) olmak, akli kuşanmak, olup bitene mânâ vermek ve 'insan' 'olmak'...

Kur'an'da yaratılış ile ilgili ayetler hep dikkatimi çekmiştir. Hz. Adem'in yaratılışı, cennet ve oradan düşüş/iniş, dünya meşakkati, akli kullanmak, şeytan denilen (cin taifesinden) varlığın çekememezliği, Adem-Havva'nın çocuklarının kavgaları ve sonrası. Aslında bunlar, insanoğlunun iç yapısı ile ilgili temel bilgileri de veriyor. İnsanın rûhen (canlılık) Allah ile irtibatı (metafizik köken), kendisinin gör(e)mediği bir takım varlıklarla (cinnîler, melekler) arasında olup bitenler, hemcinsleri ile toplumsal hayattaki insanî ilişkileri ve kendi iç dünyasındaki mücadeleleri. Bütün bunların toplamından iç ve dış dünyada ortaya çıkan hareketlilik, yürüyüş, mücadele ve olgunlaşma (kemâle erme), daha iyiyi, güzeli, faydalıyı arama serüveni.

Beden, akıl ve gönül varlığı olan insanın temel ihtiyaçları, bu üç güzergahta kendini göstermiştir. Ziraat, ticaret, barınak/mesken/yurt ihtiyacı yanında hayret, merak, bilgilenme (belirsizliği giderme) söz konusu ihtiyaçlarla ilgilidir. Gönülün ihtiyacı olarak sohbet, gönüldaşlık (yârenlik), maddî boyutu aşarak ötelere uzanma arzusu ve temaşâ heyecanı. Bütün bunların ortak yanı ise 'güvenlik' talebidir: Bedenen, aklen ve kalben 'güvenlik' içinde olma isteği. İtminân ve huzur arayışı. Her birine dair ihtiyaçtan ortaya çıkan muhtelif ilim dalları ve bunun hayata yansımaları. Modern düşünce ve dünya, insanın 'gönül/kalp' varlığı oluşunu yadsıdı ve buna göre bir anlam küresi inşa etti. Adımını attığı her yere, modernite kendi düşünüyü de taşıdı. Şimdi hepimiz bu cenderenin içinde yol alıyoruz diyebiliriz. Fayda, yararlılık, güç istenci ve zafer gösterisi, modern dünya insanının olmazsa olmazı.

Eski dünya filozoflarından günümüze uzanan çizgide, aşırılıkları dizginleme, dünyayı insan onuruna yaraşır hale getirme çabası hep olagelmıştır. Zira insanoğlunun iç dünyasında akıl-öfke-istek güçlerinin ifrat tefrit halleri onu 'insan' olmaktan uzaklaştırmış, çeşitli insanlık dışı varlıklara dönüştürmüştür. Dünya tarihi kitaplarının bazı sayfalarındaki mürekkeplerin kanla dolu olması, bu hususla ilgilidir. Öfke patlamaları, kinin din yerine geçmesi, ideolojilerin muhalife tahammülü olmaması, kirli menfaat hesapların düzgün işleyen aklın buyruklarını alt üst etmesi gibi durumlar, insan görünümlü canavarların vücut bulmasını beraberinde getirmiştir. Onun için beşer olarak doğup 'insan'lık makamına yükselebilmek, toplumda ilim ve irfan ehlinin bir ideası olmuştur.

Akıl ve ahlak, insan olmak için en temel unsurlardır. Biri düşünceye (nazar) biri uygulamaya (amel) dönük bu iki unsurun, dünyaya ve Allah'a uzanan yönleri vardır. Aklın düşünce adına temel ilkeleri, kuralları vardır. Soru şudur: Ahlak'ta 'iyi' ve 'kötü'yü belirleyen ne olacaktır? Materyalist ve ona yakın duran düşünce biçimleri, başka unsurlar yanında genelde, akli merkeze alır. Allah'a inananlar ise iyi-kötüyü belirleme yetkisini Allah'ta görür. Zira, derler, bu durum, insana bırakılmış olsaydı, kişiöğlü, kendi menfaatine olana 'iyi', zararına olana 'kötü' diyebilirdi ki, bu durumda ortaya çıkan şey 'ahlak' olmazdı. Onun için Hz. Muhammet misali, "Hırsızlığı kızım da yapmış olsa, ellerini keserim!"¹ diyebilen kaç kişi olabilir şu dünyada? Bu açıdan Tolstoy, Aliya İzzetbegoviç, Teoman Duralı misali düşünürler, "Allah yoksa, ahlak da yoktur" diyeceklerdir. Ahlak'ın temelini Allah'ı koyarlar.²

İnsan öfkesinin tavan yaptığı durumlar olabilir. Bunun en bariz zamanı, savaşlardır. Yapılan deneyler, barış zamanlarında normal olan kişilerin savaş ve öfke patlamaları ya da güç istenci dönemlerinde anormal tavırlar sergileyebildiklerini ortaya koymuştur.³ Sözü edilen anormal zaman dilimlerinde insanı 'normal/denge/adalet' çizgisinde tutacak olan nedir? Çeşitli felsefî temelli ideolojilerin ve/veya ideolojiye bürünmüş dinî inanış biçimlerinin dünya ölçeğinde insanlığa ne tür acı bedeller ödettiğini biliyoruz. Demek ki, asıl olan, savaş ve barış dönemlerinde 'insan' 'olmak' için 'denge'de kalmaktır. Bu zaviyeden, İslam fıkında (hukuk) özellikle savaş dönemlerinde Allah'a inananlara getirilen ahlakî-hukukî ilkeler nelerdir sorusuna kısa bir atf-ı nazar edebiliriz.

...

İslam savaş ahlakı ve hukukunun oluşumunda vahiy ve aklın tecrübeye dayalı verileri, temel teşkil eder. Zira Hz. Peygamber ve etrafındaki sahabesi, ticaret ve ziraatle geçim yapan, saldırı ve savaşların eksik olmadığı bir coğrafyada yaşamıştır. Bu açıdan yağma ve yıkımların sıkça yaşandığı, kuralların duruma göre hiçe sayıldığı,⁴ Mekke müşrik yönetiminin kapitalist dünya görüşü 'insan' 'olmak'ın önünde önemli engeller olmuştur. Böyle bir ortamda aşağıdaki ayetler ne anlam ifade eder sorusuna bakabiliriz:

"Sizinle savaşanlarla, Allah yolunda savaşın, fakat haksız yere saldırmayın. Allah haksız yere saldıranları, sevgisinden mahrum eder!" (Bakara-190). "Ey iman edenler savunma tedbirinizi alın. Bölük bölük ya da hep birlikte savaşın." (Nisa-71). "Size kim saldırırsa siz de ona, size saldırdığının misliyle saldırın; fakat Allah'tan sakının ve bilin ki Allah takva sahipleriyle beraberdir. Hem Allah yolunda sarf edin, kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın ve iyilik edin! Çünkü Allah iyilik edenleri sever." (Bakara 191-195).

İslam savaş hukukunda asıl olan, gönüllerin fethidir. Bu açıdan savaşta öldürülme korkusuyla kelime-i şehadet getiren birini öldüren Üsâme b. Zeyd'i, Hz. Peygamber, "O kişinin açıp da kalbine mi baktın!" diyerek azarlamıştır. Aynı şekilde Allah Rasulü, Huneyn Gazvesi'nde savaşta çocukların öldürülmeyeceğini ve onların savaşta silah altına alınamayacağını dile getirmiştir. Savaş halinde geri planda bazı insanî hizmetler haricinde

¹ Buhari, "Enbiya", 54; Müslim, "Hudûd", 8-9; İbn Mâce, "Hudûd", 6.

² Ahlakî iyi-kötü'nün temelinde yaratılışın olabileceğine dair bkz. https://www.youtube.com/watch?v=v-_vbx-XPXo&t=12s [Erişim: 02.02.2024].

³ Milgram Deneyi. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=QDEYkzA6Z3Y> [Erişim: 02.02.2024].

⁴ Tevbe Suresi, 37.

kadınların güvenliği öncelenmiştir. Mekke Fethi öncesi yolda gidilirken (sefer hali) hayvanlara zarar verilemeyeceği ve onların rahatsız edilemeyecekleri talimatı gelmiştir. Esirlere insanca davranmak esas alınmıştır.⁵ Mute Savaşı öncesi verilen talimat şöyledir: “Allah yolunda gaza ediniz. Zulüm yapmayın, haksız yere zimmetinize mal geçirmeyin. İnzivaya çekilip kiliselerinde ibadet edenlere dokunmayınız. Sadece düşmanlarınızla savaşın. Kadınları, çocukları ve yaşlıları öldürmeyin. Ağaçları kesmeyin ve evleri yakmayın/yıkmayın.”⁶

Buna göre: Savunma tedbirleri almak, karşı taraf savaş açmadıkça savaşa girmemek, zulme uğrayanları zalimlerin elinden kurtarmak, düşman tarafı barış isterse barışa yanaşmak, savaş halinde bile Allah’tan korkmak ve taşkınlığa/zulme yönelmemek, barış halinin her zaman daha iyi olduğunun bilinci ile hareket etmek, İslam savaş ahlakının temel kabulüdür. Bu ahlak ve ilkelerin kabulünün yansıması, Medine döneminde on yıl boyunca Hz. Muhammed’in katılmış olduğu yirmi yedi (27) gazvede (ki, yedisinde savaş hali yaşanmış) Müslümanlardan vefat edenlerin sayısı yaklaşık yüz elli (150), karşı tarafların kaybı ise yaklaşık iki yüz elli (250) geçmez, şeklinde kendini gösterir.⁷

Yakın tarihte Bosna Savaşı olarak bilinen harpte Bosna Hersekliilere başkomutanlık yapan Aliya İzzetbegoviç’in subaylara yönelik konuşması şöyledir:

“Askerlerin hayatına değer verin, bu sizin göreviniz, sorumluluğunuz. (Askerler), ana-babalarının evlatları, sizin emrinizde olan bir çocuk, ailesinin ise her şeyi.”⁸ “Allah bizi zor bir imtihandan geçiriyor. İnsanlarımız boğazlanıyor, kadınlarımız ve çocuklarımız öldürülüyor, camilerimiz yıkılıyor ve biz ne onları ne de onların kadınlarını ve çocuklarını öldürmek, kiliselerini yıkmak istiyoruz. Bunu yapmak istemiyoruz. (...) bu bizim tarzımız değil. (...) öteki dine, öteki ulusa ve politik duruşa saygılıyız. (...) Gračanica ve Sopocani manastırları yerlerinde duruyorlar. Türkler buraları tahrip etmediler. Çünkü inandığımız Kitap (Kur’an), bu türden bir tahribatı reddediyor. (...) Eğer yasalar, Allah’ın yasaları ise onların zaman ve mekan üstü oldukları kesindir. (...) İnsanlar tarihe hükmedemezler. Allah hükmeder ve O ne derse o olur.”⁹

“Bizim insanlarımız ve kendimize ait ahlakımız vardır. Onların ise teknikleri ve maddi üstünlükleri vardır. Burada gerçekten ruh ve madde mukayesesi söz konusudur ve bu savaşta ruh galip olacaktır.” “Sırplar, toplumların ortak hafızalarında ebedi olarak soykırımlarla, katliamlarla, kadınlara tecavüzlerle, kültürel müesseseleri yerle bir etmeleriyle kalacaktır.”¹⁰

Aliya, insan tabiatında yer alan ‘anlayışlı olma’nın sulanması gereken bir fidan gibi olduğuna işaret eder. Çünkü anlayışlılık, tabii bir davranış değil, bir kültür işidir.¹¹ Bu açıdan dünya yüzünde ‘medenî’ geçinip de ‘insan olmak’ konusunda sınıfta kalanlara, İslam

⁵ “Onlar, kendileri (yemek) istedikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler.” (el-İnsan 76/8); “O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir.” (Beled, 90/12-13).

⁶ <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2080004> [Erişim: 03. 01. 2024].

⁷ Bu sayılara iç mücadele olduğu için Benî Kureyza kuşatması sonrası öldürülenler dâhil değildir.

⁸ Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun, Rifat Ahmetoğlu, İstanbul 2003, Klasik Yay., s. 13.

⁹ İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, sf. 20-21.

¹⁰ İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, sf. 63.

¹¹ İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, sf. 49.

düşüncesinin anlatacağı ne çok şey vardır diyebiliriz. Ancak bunun kuvveden fiile dönüşebilmesinin yolu, Müslümanlığın temsil boyutunda kendini göstermesinden geçer. Başka bir ifade ile ‘insan, insanın kurdudur!’ kabulüne mukabil ‘insan, insanın yurdudur’ ilkesinin dünya yüzünde kendini bi-hakkın gösterebileceği bir anlayış ve toplum yapısının vücut bulması, önemli bir temennidir.

...

Savaşın mantığı, insanları daima ahlaki aşırılıklara iter. Ahlaki ve hukuki sınırların olmadığı ve gücün yegâne belirleyici etken olduğu bir savaş anlayışı, insanı en ilkel güdülerinin esiri haline getirir ve dünya tarihinin hiç de yabancı olmadığı, Tolstoy’un betimlediği şu korkunç sonuçları doğurabilir:

“Batı Avrupa kuvvetlerinin, 12 Haziran’da Rusya sınırını geçmesiyle savaş başladı. İnsan aklına ve doğasına aykırı olan her şey gerçekleşti. Milyonlarca insan birbirine karşı, dünyanın bütün mahkemelerinin asırlarca uğraşsalar kayıt altına alamayacakları sayısız suç işledi, birbirini aldattı, ihanet etti, hırsızlık, sahtekârlık, kalpazanlık, yağma, kundakçılık yaptı, cinayet işledi ve bunları yapan insanlara suç işlemiş gözüyle bakılmadı. 1789 yılıyla başlayan bu yirmi yıllık dönemde çok sayıda tarla sürülmedi, evler yandı, ticaret yön değiştirdi, milyonlarca insan yoksullaştı, zenginleşti ve göç etti. En önemlisi de ‘hemcinsini sev’ buyruğuna iman eden Hristiyanlar, birbirini öldürdüler.”¹²

Yahudi kutsal kitapları ve düşüncesinde yer alan seçilmişlik anlayışı insanî planda savaş halinde ahlakın ve hukukun nerede olduğu konusunda düşündürücüdür. “Şimdi git, Ameleki vur. Ve onların her şeylerini tamamen yok et. Ve onları esirgeme, ve erkekten kadına, çocuktan emzikte olana, öküzden koyuna, deveden eşeğe kadar hepsini öldür.”¹³ (I. Samuel, Bab 15/3). “Ancak Allahın, Rabbin miras olarak sana vermekte olduğu bu kavmların şehirlerinden nefes alan kimseyi sağ bırakmayacaksın.” (Tesniye; 20/16). “(...) Bu milletlerin şehirlerinden olmayıp senden çok uzakta bulunan bütün şehirlere böylece yapacaksınız”¹⁴ (Tesniye, 20; 13-15). Bugün İsrail-Filistin arasında Gazze örneğinde yaşanan savaşta, Batı’nın, insan hakları çerçevesinde insanî değerler olarak dünyaya anlattığı kavramların buharlaştığı bir gerçektir. Aydınlanma aklının ürettiği insanî değerler zor zamanlarda kendini göster(e)miyorsa ve bazı dinlerin savaş ahlakı kendini vahşet boyutunda sunabiliyorsa, modern zihniyetin ürettiği sömürgecilik¹⁵, tektipleştirme, ideolojilerin ötekileştirici tutumları, kapitalizmin toplumsal gelir dengesini bozucu yönü söz konusu ise bu durumda dünya ölçeğinde insanoğlunun yeni bir insanî arayışın içine girmesi, geriye bir ‘umut’ olarak kalıyor.

¹² <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2080004> [Erişim: 03.01.2024]. Sf. 481.

¹³ Bkz. Nuh Arslantaş, <https://www.indyrturk.com/article-author/prof-dr-nuh-arslanta%C5%9F> [Erişim: 03.02.2024].

¹⁴ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul 2000, Kitabı Mukaddes Şirketi, Acar Matbaacılık.

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=ZYhpPPoATXQ&t=8s> [Erişim: 03.01.2024].

<https://www.indyrturk.com/node/156991/ya%C5%9Fam/avrupa-ve-amerikan%C4%B1n-karanl%C4%B1k-tarihi-insan-hayvanat-bah%C3%A7eleri> (erişim: 3 1 24) – Avrupa İnsan Hayvanat Bahçeleri.